

Аналітична записка:
«Політика технічного регулювання:
оцінка ефективності, вибір сприятливого моменту та
пріоритетів реформування»,
(за матеріалами «Інституту економіки та прогнозування НАН України»)

Постановка проблеми. Кожний товар, що перебуває в обігу на внутрішньому ринку національної економіки, має свій життєвий цикл. Він розпочинається з появою на ринку товару з унікальними споживчими властивостями й формуванням на нього попиту споживачів. Закінчення циклу характеризується спадом попиту на товар через його неспроможність задовольнити потреби покупців. На конкурентному ринку закінчення життєвого циклу одного товару є одночасно початком циклу іншого товару з кращими якісними характеристиками, якому покупці віддають перевагу і який вони мають можливість придбати. Чим більше на внутрішньому ринку певної країни національних товарів з високими якісними характеристиками, тим більший їх сукупний життєвий цикл, що створює сприятливі передумови для стійкого економічного зростання за рахунок як внутрішнього, так і іноземного споживача. Тому, якісною складовою стійкого зростання внутрішнього ринку кожної національної економіки можна вважати збільшення нецінової конкурентоспроможності продукції власного виробника, тобто здатності цієї продукції задовольняти мінливий споживчий попит покупців за рахунок унікальних якісних характеристик.

Нецінова конкурентоспроможність продукції на внутрішньому ринку кожної країни зростає під дією двох чинників. Перший з них - це зміна споживчих переваг покупців на користь продукції з кращими якісними характеристиками. Його дія, переважно, спричиняється зміною купівельної спроможності населення. Її зростання, як правило, супроводжується зміною споживчих переваг на користь якісної та безпечної продукції. Другий чинник - це вимоги і контроль держави щодо безпеки споживання продукції, що існує у вигляді системи технічного регулювання. Його дія регламентується законодавчими актами, корегується громадською думкою щодо якості продукції, цінностями партій, груп, представники яких наділені повноваженнями законодавчої та виконавчої влади тощо.

Мета підготовки аналітичної записки. Дослідити проблему економічної доцільності активного реформування системи технічного регулювання України, підготувати окремі прогнозні оцінки щодо найбільш сприятливого періоду реформ та пропозиції щодо стратегій їх здійснення.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні, в засобах масової інформації, в ділових та урядових колах все частіше висловлюється думка про необхідність здійснення кардинальних реформ в системі технічного регулювання. Аргументи на користь цього звучать в основному два. Перший - виконання Україною зобов'язань щодо приведення до початку 2012 р, стандартів до вимог Світової організації торгівлі (СОТ) та відміни обов'язкової сертифікації. Другий аргумент наводиться за допомогою експертних висновків

про те, що існуюча система технічного регулювання є інституційним бар'єром, що стримує появу на ринку інноваційної продукції та технологій та спричиняє не виправдано великі витрати на проходження процедур обов'язкової стандартизації, сертифікації та відповідних перевірок. Перший аргумент є суто договірним. Він будується на політичних домовленостях про те, що Україна буде впроваджувати практику технічного регулювання, що використовується у країнах-членах СОТ. Дискусії з приводу виконання цих домовленостей, після взяття Україною міжнародних зобов'язань, виходять поза межі економічної науки. Економісти можуть оцінювати ефективність державної політики та рекомендувати шляхи її вдосконалення. Що стосується другого аргументу, то варто зауважити, що виконання любых правил технічного регулювання так чи інакше збільшує собівартість виготовлення продукції.

Зважаючи на те, що наведені вище аргументи недостатньо переконливо свідчать про економічну доцільність здійснення кардинальних реформ в системі технічного регулювання напевно варто більш детально проаналізувати ефективність державної політики у цій сфері. З точки зору теорії, об'єктивно оцінити ефективність політики технічного регулювання можливо лише одним шляхом - покласти на шальки терезів з однієї сторони: сумарні витрати підприємців на дотримання процедур технічного регулювання, а з іншої: рівень нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції у світовому господарстві, що залежить від її якості та безпеки споживання. І якщо вигоди від існуючого рівня нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції будуть перевищувати витрати підприємців та держави на дотримання вимог та процедур технічного регулювання можна стверджувати, що ця політика є ефективною. У протилежному випадку можна говорити про доцільність реформування системи технічного регулювання.

Крім того, оцінюючи систему технічного регулювання варто враховувати не лише поточні вигоди а й те, як вона відповідає завданням стратегії розвитку внутрішнього ринку країни. Якщо країна орієнтується на збільшення обсягів виробництва проміжної продукції, тобто сировини та напівфабрикатів, то політика технічного регулювання не буде суттєво впливати на її розвиток. І навпаки, при орієнтації на виготовлення споживчих та Інвестиційних товарів, що безпосередньо споживаються людьми чи використовуються у процесі виробництва роль цієї політики суттєво зростає. Спробуємо з цих позицій оцінити існуючу систему технічного регулювання в Україні.

Для того щоб оцінити наявну систему технічного регулювання з позиції стратегії розвитку внутрішнього ринку необхідно окреслити пріоритетні напрямки перетворень на ньому в посткризовий період. Для цього варто звернутися до проблеми пов'язаної з виявленням основних чинників, що спричинили глибоку економічну кризу в Україні в IV кв. 2008р. їх виявлення дає відповідь на запитання про можливі пріоритети розвитку внутрішнього ринку в посткризовий період з метою уникнення в майбутньому різких економічних спадів.

На сьогодні ґрунтовних досліджень щодо причин економічної кризи, що охопила економіку України в IV кв. 2008 р. бракує. Найбільш поширену версію початку кризових явищ коротко можна узагальнити так: різке падіння попиту

на вітчизняну продукцію на зовнішніх ринках спричинило глибоку кризу в національній економіці. Якщо дотримуватися цієї версії, то висновок очевидний: шлях до економічного росту України пролягає через ринки світового господарства, сприятливу зовнішньоекономічну кон'юнктуру. Тому, ознакою відновлення вітчизняної економіки можна розглядати зростання обсягів виробництва в основних експортоорієнтованих галузях: металургії, хімічній і нафтохімічній тощо. Саме такі тенденції спостерігаються в 2010 р.

Проте, вищенаведена загальноприйнята версія кризових явищ в економіці України є далеко не повною. Про це свідчить дослідження ділової активності на внутрішньому ринку. Її рівень вивчався як здатність підприємств реагувати на зростання сукупного попиту. Результати досліджень показали, що в 2001 - 2003 рр., на внутрішньому ринку України, при зростанні сукупного попиту на гривню, сукупна пропозиція в середньому збільшувалася на 0,53 грн., 2004 - 2008 рр. - на 0,31 грн. Особливо ситуація загострилася в 2008 р., коли зростання витрат споживачів на одну гривню, стимулювало додаткове виробництво продукції лише на 0,18 грн. Надлишковий попит в обсязі 0,82 грн. задовольнявся за рахунок збільшення рівня цін. Наслідком цієї тенденції були високі темпи інфляції: у 2008 р.- 122,3%.

У результаті, протягом 2004 - 2008 рр., темпи зростання ділової активності на внутрішньому ринку України уповільнилися майже втричі. У IV кв. 2008 - 2009 рр. вони набули від'ємного значення через зменшення доходів резидентів від експорту. Ці тенденції дають підстави для висновків: по-перше, витoki економічної кризи в Україні знаходяться на внутрішньому ринку; по-друге, покращення зовнішньої кон'юнктури є чинником, що здатний лише відновити докризовий рівень ділової активності, але не спроможний забезпечити її високу динаміку в перспективі, по-третє, посткризове відновлення економіки України буде затяжним, тому що її спад відбувся внаслідок накладання двох негативних тенденцій: різке зменшення зовнішньоекономічного попиту на вітчизняну продукцію та уповільнення росту ділової активності на внутрішньому ринку.

Наведені вище факти дають підстави стверджувати, що вихід України на шлях динамічного економічного зростання не є такими очевидними, як це видається на перший погляд. У випадку, якщо економіка України продовжить інерційний розвиток, то її зростання в майбутньому буде таким же нестійким, а темпи не перевищать 3 - 4% на рік. Такі припущення базуються на середньострокових прогнозах про несприятливу зовнішньоекономічну кон'юнктуру для традиційних сировинних видів українського експорту та обмежені можливості вітчизняних підприємств залучати інвестиційні ресурси на зовнішніх ринках.

Змінити цей сценарій розвитку вітчизняної економіки можливо лише одним шляхом: створити сприятливі умови для зростання ділової активності на внутрішніх ринках продукції кінцевого споживання, що має велику додану вартість. При цьому внутрішній ринок необхідно розглядати як „платформу” для економічної експансії на ринки споживчих, інвестиційних товарів і послуг інших країн, як джерело диверсифікації експортної продукції. Лише за цих

умов економіка України стане більш стійкою до зовнішньоекономічних шоків й отримає шанс подвоїти темпи економічного зростання до 8 - 9% на рік.

Таке масштабне завдання може бути виконано шляхом активізації ділової активності на найбільших внутрішніх ринків вітчизняної високотехнологічної кінцевої продукції. Пріоритети її виробництва доцільно чітко окреслити у межах державних програм, наприклад, спрямованих на виготовлення таких споживчих товарів як: гібридного легкового автомобіля, бензину (Євро-4 і Євро-5), електропобутових приладів, електроінструментів, одягу, будівельних матеріалів, фармацевтичної продукції, органічної сільськогосподарської сировини, продовольчих товарів, а також інвестиційної продукції: пасажирських та транспортних літаків, міського автобуса, трамвая, тролейбуса, станків й обладнання, електроніки, програмного забезпечення тощо.

Звичайно, зростання ділової активності на внутрішніх ринках продукції кінцевого споживання стане можливим за умови створення з боку держави відповідних сприятливих умов щодо здійснення інвестиційної діяльності в вітчизняній економіці. Мова, перш за все, йде про забезпечення макроекономічної стабільності, зменшення ризиків кредитування економічної діяльності, здійснення товарообмінних, лізингових, орендних операцій на внутрішньому ринку, усунення перешкод для створення й ліквідації бізнесу, поліпшення роботи судової системи з метою зменшення рівня недобросовісної конкуренції, а також зловживань і корупції, що мають місце в роботі органів державної влади всіх рівнів тощо.

Водночас, визнання факту, що стійкий розвиток України у межах світового господарства, в першу чергу, залежить від росту виробництва продукції кінцевого споживання є одночасно і свідченням того, що роль політики технічного регулювання на зростання ділової активності на внутрішньому ринку в майбутньому має лише збільшуватися. Основне завдання системи технічного регулювання доцільно вбачати в формуванні мотивів у підприємців щодо підвищення нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Цей висновок одночасно породжує не менш цікаве питання: а як цю місію сьогодні виконує наявна система технічного регулювання?

Дати пряму оцінку ефективності функціонування вітчизняної системи технічного регулювання досить складно, тому що це потребує доказів того, що українські споживачі, за умови однакової ціни, віддають перевагу товарам іноземного або вітчизняного виробництва, тому що вони мають кращі якісні характеристики і більш високий рівень безпеки споживання. Отримати прямі докази існування споживчих переваг на користь імпортних чи вітчизняних товарів на основі статистичних даних неможливо. Здійснювати окремі дослідження з цього приводу є досить «витратною справою», тому що їх результати потрібно порівнювати з аналогічними даними з інших країн щоб дати порівняльну оцінку ефективності вітчизняної політики технічного регулювання.

Зважаючи на складність оцінки ефективності функціонування вітчизняної системи технічного регулювання, варто скористатися непрямими показниками, що можуть охарактеризувати її дієвість. Серед таких показників доцільно

обрати два: частка продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та оцінка якості вітчизняної продукції споживачами внутрішнього ринку. Їх вибір обумовлений двома обставинами. Перша - вони дають змогу опосередковано робити висновки про споживчі переваги вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, друга - ці показники використовуються в міжнародних порівняннях для рейтингування країн за глобальним індексом конкурентоспроможності, що розраховується за методологією Всесвітнього економічного форуму. Крім того, показник «частка продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку» частково розраховується на основі статистичних обстежень (частки продажу споживчих товарів, що вироблені на території України, через торгову мережу підприємств). Спробуємо використати ці показники для оцінки вітчизняної політики технічного регулювання.

За показником «частка продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку» (Local supplier quantity) Україна поступається переважній більшості країн світового господарства. У системі міжнародних порівнянь за цим критерієм вона посіла 91 місце серед 139 країн, що вивчалися за методологією Всесвітнього економічного форуму в 2009 - 2010 рр. (64 місце серед 131 країни в 2007 - 2008). За показником «якість вітчизняної продукції» Україна посіла лише 100 місце (80 місце в 2007 - 2008).¹ Цікавими є порівняння України за цими показниками з іншими постсоціалістичними країнами, що успішно гармонізували національну систему технічного регулювання з європейськими та світовими стандартами. Мова йде про досвід Польщі, Словаччини, Латвії, що на реформування цієї сфери витратили від 3 до 8 років. Наприклад, у міжнародному рейтингу: за показником «частка продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку» Польща займала 18 місце, Словаччина - 39, Латвія - 130; за показником «якість вітчизняної продукції» Польща займала 41 місце, Словаччина - 47, Латвія - 53. Наведені міжнародні порівняння свідчать про те, що ефективність вітчизняної політики технічного регулювання є майже в два рази меншою ніж у таких постсоціалістичних країнах як Польща, Словаччина, Латвія.

Разом з тим, політика технічного регулювання в Україні поступово змінюється. В Україні, починаючи з 2000 року розроблено 24 технічні регламенти, більше 35% національних стандартів гармонізовано з європейськими та міжнародними, приватному сектору надана можливість брати участь у розробці і перегляді національних стандартів, запроваджена добровільна сертифікація, метою якої є підтвердження відповідності переважно міжнародним стандартам (інша справа, що вона не зовсім відповідає міжнародній практиці оцінки відповідності, що базується у тому числі на угодах АСАА та МРА) тощо. Який це мало вплив на нецінову конкурентоспроможність вітчизняної продукції? Для відповіді на поставлене запитання варто проаналізувати темпи росту обсягу внутрішнього ринку

¹ The Global Competitiveness Report 2009 - 2010, published by World Economic Forum, [Електронний ресурс]. - Доступний з : < <http://www.weforum.org>>.- 2009, p. 479 - 480; The Ukraine Competitiveness Report 2008, published by World Economic Forum, [Електронний ресурс].- Доступний з : < <http://www.weforum.org>>.- 2008, p. 175.

споживчих товарів та частки продажу споживчих товарів, що вироблені на території України, через торгову мережу підприємств.

Дані рисунку 1 наочно свідчать, що протягом періоду економічного зростання найбільш динамічно на внутрішньому ринку розвивався сектор споживчих товарів. Так, у 2000 - 2008 рр. його частка в порівнянні до випуску товарів і послуг зросла на 6,8%, у той час, як вітчизняних споживчих товарів - на 2,6%. Які були наслідки такого вповільненого розвитку сектору вітчизняних споживчих товарів? Для споживачів, це не мало ніякого значення, за винятком того, що вони все більше звикали до споживання продукції іноземних виробників. Для економіки України наслідки були вагомими. У цей період вітчизняні споживчі товари поступово втрачали цінову конкурентоспроможність порівняно з іноземними аналогами. Це відбувалося в умовах зміцнення обмінного курсу гривні (у 2000 р. офіційний курс гривні до долара США (середній за рік) складав: 5,44 грн. за 1 дол. США, у 2008 відповідно 5,26). За цих обставин виробництво вітчизняної продукції могло зростати лише за рахунок росту нецінової конкурентоспроможності. Разом з тим, темпи її зростання були більш ніж у 2,5 рази менші ніж ріст внутрішнього споживчого ринку. Ця тенденція свідчила про поступове зниження рівня конкурентоспроможності економіки України у світовому господарстві, ріст її залежності від зовнішніх ринків, зменшення стійкості до зовнішньоекономічних шоків.

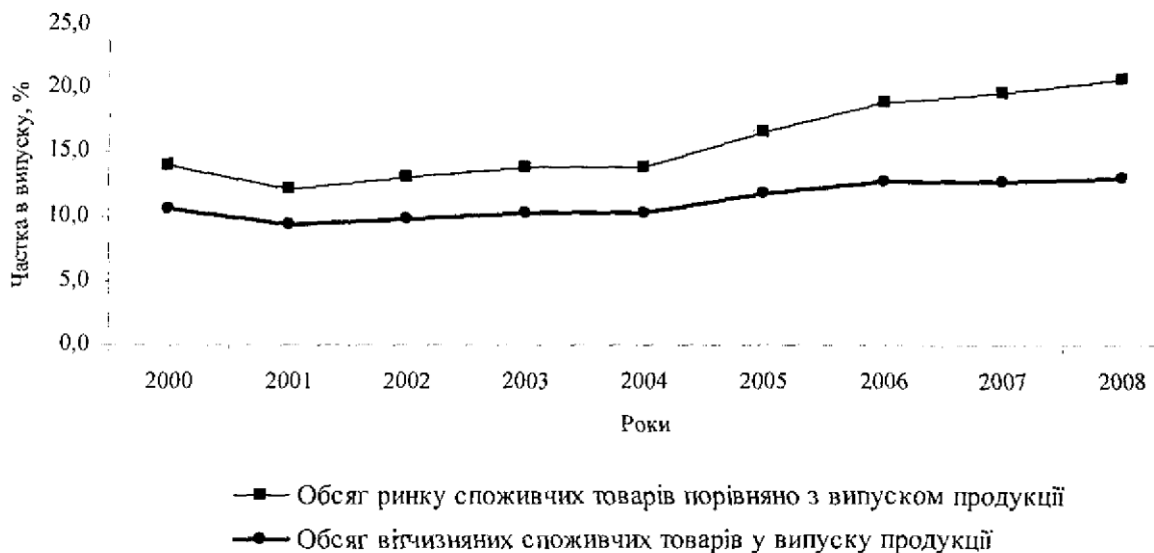

Рис. 1. Динаміка розвитку секторів споживчих товарів внутрішнього ринку України в 2000 - 2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України за відповідні роки.

Наведений вище методологічний підхід дає можливість оцінити ефективність політики технічного регулювання також і в вартісній формі. Наприклад, за розрахунками експертів, у 2006 р., загальна вартість проходження обов'язкових процедур технічного регулювання (стандартизації,

сертифікації й відповідні перевірки) підприємствами України оцінювалась у понад 127 млн. доларів США.² У 2006 р., за цієї політики технічного регулювання, внутрішній ринок вітчизняних споживчих товарів збільшився на 7417,4 млн. доларів США³ порівняно з попереднім роком. Цей приріст відбувся на фоні незначного зміцнення курсу гривні відносно доларів США, тобто зменшення цінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. Зважаючи на наведені вище факти напевно можна зробити висновок: теза експертів, що існуюча в Україні система технічного регулювання створює для бізнесу тягар непорівнянний із його можливими вигодами⁴ є дещо перебільшена.

Попередньо підсумовуючи результати наведених вище порівнянь, оцінити діючу систему технічного регулювання в Україні можна наступним чином. Вітчизняна система сприяє зростанню нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. Водночас вона поступається за ефективністю національним системам інших постсоціалістичних країн, що успішно їх гармонізували з європейськими та світовими стандартами, а тому потребує реформування.

Коли постає питання про реформи в національній економіці, воно завжди супроводжується проблемою вибору найбільш сприятливого моменту для їх проведення. Іншими словами, чи будуть сприятливими для реформування вітчизняної системи технічного регулювання найближчі роки враховуючи те, що постсоціалістичні країни витратили на це від 3 до 8 років? Відповідаючи на нього можна констатувати наступне. Покращення якості та безпеки продукції, як правило, спричиняє зростання її собівартості. Після девальвації гривні восени 2008 р. вартість імпортованих товарів на внутрішньому ринку зросла майже на 60% у порівнянні до вітчизняних аналогів. Тому сучасний період є сприятливим для вітчизняних товаровиробників щодо підвищення рівня якості та безпеки споживання продукції. Наскільки довго він буде тривати у часі? Це залежить від розвитку інфляційних процесів в економіці України. Наприклад, якщо інфляція на внутрішньому ринку буде утримуватися на рівні поточного року, то цінові переваги вітчизняних товарів будуть вичерпані через 4 роки. Саме цей період (орієнтовно до 2014 р.) можна вважати найбільш сприятливим для органів державної влади щодо реформування системи технічного регулювання.

Напевно одним з найбільш актуальних питань є визначення стратегічних напрямків здійснення реформ в системі технічного регулювання. На сьогодні у цьому питанні домінує лише одна точка зору: процедура сертифікації продукції на внутрішньому ринку має стати справою добровільною, як це прийнято у світовій практиці. Основний аргумент на її користь звучить так: існуюча в Україні політика, що передбачає обов'язкову сертифікацію значної кількості товарів (34 товарних групи, понад 400 найменувань продукції) та фактична обов'язковість відповідності практично всіх товарів тим чи іншим нормативним

² Технічне регулювання в Україні: як забезпечити розвиток економіки і захист прав споживачів. Міжнародна фінансова корпорація, 2008, с.17.

³ Авторські розрахунки за даними Держкомстату за 2006 р.

⁴ Технічне регулювання в Україні: як забезпечити розвиток економіки і захист прав споживачів, с.8.

документам (стандартам або технічним умовам) залишається одним із непереборних інституційних бар'єрів, що стримує намагання підприємців вивести на внутрішній ринок інноваційний продукт чи запровадити новітні технології, використати нові види штучної сировини тощо.

Дійсно напевно немає необхідності вступати в дискусію з приводу ефективності політики добровільної сертифікації продукції, що виправдала себе на внутрішніх ринках розвинутих країн світу. Разом з тим, варто звернути увагу на обов'язкові умови, що роблять таку політику ефективною. Добровільна сертифікація продукції є засобом конкуренції товаровиробників на врівноважених конкурентних ринках, де пропозиція перевищує можливі коливання попиту. Вони іменуються як «ринок покупця» або «малоактивний чи перевантажений ринок». Робота на таких ринках спонукає виробників товарів активно підвищувати стандарти їх виготовлення, щоб тимчасово отримати монополні права на їх продаж. Тому виробники зацікавлені у розробці нових стандартів, добровільній сертифікації власної продукції. Ці процедури є засобами боротьби з конкурентами за покупця. Завдяки їм виробники мають змогу демонструвати покупцям високу якість, безпечність та надійність власної продукції порівняно з тією, що не пройшла процедуру відповідності певним технічним вимогам.

В Україні на внутрішньому ринку, нажаль, спостерігається дещо інша ситуація. Значна кількість внутрішніх товарних ринків є неуврівноваженими, де пропозиція не перевищує можливі коливання попиту. Свідченням тому можуть слугувати щорічні високі темпи зростання рівня споживчих цін. За цих умов у товаровиробників виникає велика спокуса збільшити пропозицію продукції за рахунок погіршення її якісних характеристик, приховування інформації від покупця про споживчі властивості та склад товару. Крім того, варто зважати, що в Україні, за різними оцінками, від 30 до 50% економіки знаходиться в „тіні", де рівень безпеки споживання продукції взагалі не контролюється державою. Саме тому, можна наводити немало прикладів обігу на внутрішньому ринку України продукції, що становить небезпеку для здоров'я споживачів і має пагубний вплив на навколишнє середовище. Така ситуація на внутрішньому ринку України вимагає того, щоб обов'язкова сертифікація й надалі залишалась регуляторною процедурою, частиною державного регулювання якісних характеристик продукції.

Висновки та пропозиції. Вітчизняна система забезпечує незначне зростання нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. Водночас вона є неефективною у порівнянні з національними системами інших постсоціалістичних країн, що успішно їх гармонізували з європейськими та світовими стандартами, а тому потребує реформування. Розрахунки показують, що у середньостроковому періоді (орієнтовно до 2014 р.) в економіці України зберуться сприятливі умови для реформування системи технічного регулювання з метою підвищення рівня якості та безпеки споживання вітчизняної продукції. Реформи в системі технічного регулювання доцільно розвивати за трьома стратегічними напрямками:

- гармонізація національних стандартів з європейськими та міжнародними технічними нормами, у разі, якщо вони встановлюють більш високі технічні вимоги до якості й безпечності продукції;

- збереження обов'язкової сертифікації продукції, що є потенційно небезпечною або реалізується на неврівноважених ринках, де пропозиція не перевищує можливі коливання попиту чи монополізованих - де можливі зловживання ринковою владою на шкоду споживачу;

- запровадження процедури добровільної сертифікації продукції з невисоким рівнем безпеки, що реалізується на врівноважених конкурентних ринках.

Серед тактичних завдань реалізації цих стратегій варто зазначити такі:

- підвищити рівень прогнозованості вітчизняної політики технічного регулювання на внутрішньому ринку. Як перший крок на цьому шляху: розглянути можливість розробки «мапи» технічного регулювання продукції, що перебуває в обігу на внутрішньому ринку України. На мапі відобразити товарні групи відносно яких доцільно зберегти обов'язкову сертифікацію, тому що вони мають або високий потенційний рівень небезпеки, або реалізуються на неврівноважених чи монополізованих ринках, а також товарні групи відносно яких вже з теперішнього часу або протягом визначеного терміну доцільно запровадити процедуру добровільної сертифікації;

- створити дієву систему ринкового нагляду за обігом продукції на внутрішньому ринку. Для цього терміново підготувати проект Закону України „Про ринковий нагляд“, де унормувати процедуру проведення незалежної експертизи якості продукції, передбачити її щорічне фінансування з Державного бюджету для виявлення реальної якості певної «корзини» товарів, а також посилити відповідальність товаровиробників, постачальників та дистриб'юторів за відповідність їх продукції нормативним документам, ненадання своєчасної інформації про якісні характеристики товару.

- внести необхідні зміни в Закон України «Про стандартизацію», які б унеможливили виготовлення продукції за технічними умовами гіршої якості, ніж за ДСТУ чи ГОСТом.

Запропоновані заходи можуть стати окремими елементами в реформі політики технічного регулювання, здійсненні якої варто зосередити лише на одній меті — підвищення рівня нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Причому, при розробці реформи варто враховувати дію негативних чинників, що ускладнюють досягнення поставленої мети: низький рівень купівельної спроможності населення, значна «тінізація» економіки, довготривала незбалансованість внутрішніх ринків споживчих товарів тощо.

09.11.2010 р.